

УДК 82-225.09:[94(47):325.3]

Євтушенко С.О.,
кандидат філологічних наук,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
coevtushenko@ukr.net

ПОСТКОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА В САТИРИЧНИХ РОМАНАХ МАРИНИ ГРИМИЧ

Анотація

У статті досліджуються способи відтворення української політичної системи в сатиричних романах М. Гримич ("Егоїст", "Варфоломієва ніч"). Зосереджується увага на викритті авторкою недоліків новонароджених політичних інститутів та провладних "еліт". Відзначається, що вибір "національних еліт" в якості об'єкту літературного дослідження обумовлений їх вагомою роллю в керівництві держави. Письменниця констатує брак справжньої еліти в українському суспільстві. Вона також розглядає варіанти (хоча і дещо утопічні) формування справжньої національної еліти.

Ключові слова: постколоніальний, сатира, політика, еліти, суспільство, нація.

Summary

The article explores ways of reproducing the Ukrainian political system in satirical novels of M. Grymych ("Selfish", "Bartholomew Night"). The focus is on revealing the shortcomings of newborn political institutions and pro-government "elites". It is noted that the choice of "national elites" as an object of literary study due to their important role in the leadership of the state. The writer notes the lack of a true elite in Ukrainian society. She is also considering options (albeit somewhat utopian) for the formation of a genuine national elite.

Key words: post-colonial, satire, politics, elite, society, nation.

"Курйозність української ситуації" визначається неминучим зануренням українського інтелектуала в національну проблематику, "котра сторонньому незаангажованому (...) читачеві закономірно видаватиметься "націоналістичною" [11, 15]. Справедливість висловленої думки доводять чисельні збірники есеїв вітчизняних письменників (Ю. Андрухович "Дезорієнтація на місцевості", "Диявол ховається в сирі", О. Забужко, Є. Кононенко "Героїні та герої", Т. Прохасько "Одної і тої самої", С. Процюк "Канатоходці" та багато інших), в яких порушуються гострі / "національні" питання щодо минулого, теперішнього та майбутнього України. Микола Рябчук вважає, що подібний стан речей обумовлений історичними обставинами (звідси "обсесія українців щодо своєї тотожності, мови, культури, самого свого національного існування") та специфікою українського сьогодення ("формально незалежна українська держава радше законсервувала колоніальний статус-кво, аніж відкрила послідовну й усебічну деколонізацію") [11, 15]. Варто відзначити, що зосередженість на "національній" проблематиці є прикметною особливістю

постколоніальних авторів. Яскравий зразок – публіцистична творчість англо-індійського письменника Салмана Рушді. У збірниках есеїв – “The Jaguar Smile: A Nicaraguan Journey” (1987), “Imaginary Homelands: Essays and Criticism, 1981—1991” (1992), “Step Across This Line: Collected Nonfiction 1992—2002” (2002), “The East is Blue” (2004) – аналіз постколоніальних проблем сучасної Індії займає вагомe місце. Приміром може слугувати есей під назвою “Індії п’ятдесят років” (збірник “Step Across This Line: Collected Nonfiction 1992-2002”), в якому автор сконцентрувався на болючих проблемах індійського суспільства – від розгляду причин пануючого в країні настрою розчарування до корупції в правлячій індійській еліті. Вагомою причиною незмінного повернення Салмана Рушді до реалій сучасної Індії пояснюється невтішним станом постколоніальної країни: “Закінчується ще одна історична епоха, епоха, можна сказати, народження постколоніальної Індії. Але, як виявилось, вона аж ніяк не стала золотим століттям свободи” [12].

Вітчизняні автори створюють складний і суперечливий образ постколоніальної України / загадкової “країни У” (О. Забужко). Вони ретранслюють традиційні уявлення про Україну як мальовничу “степову Елладу” (Є. Маланюк) / Грецію, Батьківщину “калини і соловейка”, що має всі потенції бути “незгіршою країною” (О. Забужко). Однак у більшості випадків авторам (Ю. Андрухович, О. Забужко, Т. Прохасько, С. Процюк та інші) доводиться констатувати безрадісний діагноз щодо реалій постколоніального побутування країни. “Злиденність і невідшкребана совковість” (О. Забужко), дріб’язковість (С. Процюк), “закапелок Європи” (О. Забужко), “країна без господаря”, “країна, якої нема” (Т. Прохасько), “обдерта провінція, кінець віку, кінець світу і всього іншого” (Ю. Андрухович), “країна людей не на своєму місці” (М. Гримич), країна, в якій абсурд є правдою (Т. Прохасько) – це далеко неповний перелік болісних метафоричних висловлювань, за допомогою яких письменники окреслюють симптоми хвороби постколоніальної України. Причини подібного становища називають різні. Зокрема, Ярослав Грицак у збірнику есеїв “Куди рухається світ” (2015) визначає три історичні спадщини – “вона була комуністичною, належала до Російської імперії і є частиною східно-християнської цивілізації” [5, 113], що важким тягарем лежать на плечах української держави і не сприяють її модернізації. Незмінно наголошують на вагомості в “українському організмі” / українському менталітеті географічного чинника, що “визначає естетику, емоції, стиль і світовідчуття” [13, .99]. Також виокремлюють складні перипетії “божевільної” / світової історії ХХ століття, що перекидали українців “з держави в державу, наче колоду карт із руки у руки” [7, 27].

Серед вагомих причин нездоланності постколоніальних хвороб називають недосконалість новонароджених політичних інститутів, що

увібрали в себе недоліки попереднього досвіду та посприяли витворенню нових спотворених форм. На сьогодні маємо низку сатиричних творів, в яких сучасна українська політика опиняється в центрі уваги. Можна виділити романи Марини Гримич “Варфоломієва ніч” (2002), “Егоїст” (2003), Марії Матіос “Містер і місіс Ю в країні укрів. Mr.&Ms.U in country UA” (2006), Володимира Даниленка “Газелі бідного Ремзі” (2008). Ці твори об’єднує сатирично-пародійний ракурс відтворення політичної системи / машини, що здатна “роздушити”, “перемолоти своїми жорнами” в разі відмови грати за її правилами, а саме: “залізти по лікоть у лайно і побовтатися там” (Марина Гримич). Політична сатира не є домінуючим жанром у творчості цих письменників. Звернення до невластивого авторському натхненню жанрового різновиду обумовлено негативними реаліями побутування українського політикуму.

Сатира ще з часів Джонатана Свіфта стає чи не єдиною зброєю в боротьбі проти пануючого державного абсурду. Як відомо, в таких творах як “Казка бочки”, “Мандри Гулівера” та інших мішенню гострої критики виступають вади англійської влади XVIII століття. Сучасним авторам дошкульні сатиричні прийоми також допомагають розкривати недоліки провладних “еліт”. Марина Гримич у творах “Егоїст” та “Варфоломієва ніч” недоладність вітчизняної політики виявляє як на найвищому рівні – Банкова, Верховна Рада (“Егоїст”), так і в глибокій провінції (“Варфоломієва ніч”). Марія Матіос надає своєму роману “Містер і місіс Ю в країні укрів. (...)” статус “гомеричної симфонії” і особливо наголошує на тому, що аналогії “із власною чи іншою впізнаваною персоною” обумовлені діями самих політиків – “вони самі щодня просяться під сатиричне перо” [8, 3]. Володимир Даниленко в містифікації “Газелі бідного Ремзі” поєднує гостру сатиру з екзотичною поетикою Сходу, тим самим ефектно підкреслюючи прогнилість української політичної системи.

Вибір українського політикуму / так званих “національних еліт” в якості об’єкту літературного дослідження обумовлений насамперед тією вагомою роллю, яку виконують або імітують виконання еліти в будь-якій країні. Власне від “волі національних еліт” багато в чому залежить напрямок цивілізаційного руху / “хто куди потрапить” (Ярослав Грицак) або депресивна стагнація держави. Показово, що в європейських країнах не розповсюджені такі явища як “негативний імідж політика”, обливання брудом, приниження (поза очі, про всяк випадок), висміювання, паплюження, перетворення політика на монстра (Марина Гримич). Багатовіковий досвід сформував переважно поважливе ставлення до політиків, пов’язане із розумінням вагомості їх діяльності для державного розвитку. Постколоніальні країни не можуть похвалитися подібним спадком, тому процес вироблення національного політикуму виявляється болісним і далеким від європейських стандартів.

Відповідно негативні оцінки роботи політичних еліт переважають серед інтелектуалів. Приміром, Юрій Андрухович у “Дезорієнтації на місцевості” наголошує на тому, що місце вітчизняних політиків – “власних дурнів і товстунів” – не в залі пленарних засідань, а в кращому випадку на карнавальній площі. Це урятувало б країну від багатьох “несосвітених дурниць”, творених в нашій історії, оскільки карнавал – це “видурювання”, “нейтралізація дурошів через їх звеличення”. Звісно, “дурнів і товстунів можна висміювати на площах, а можна обирати в парламент. Справа смаку” [1, 47]. Марія Матіос у “Вирваних сторінках з автобіографії” в розділі “Ніщо не є випадковим” розмірковує про сучасних українських “політиків”, які не володіють навіть крихтою тієї мудрості, якою відрізняється “звичайний їздовий із Розтік”. Пояснити це відсутністю чистої української крові не випадає, оскільки є промовисті приклади подібні до Гаймутдінової Анузії – баби Лізи по-розтоцькому, яка “виховала всіх своїх дітей в українському дусі” і “сама стала не меншою українкою, ніж ті, хто споконвіків жив у горах”. Політичний психопатичний синдром вітчизняних “еліт” (“полковника історії Табачника, і великого “теоретика” від історії Вадима Колесніченка”) письменниця пояснює глибокою “нелюбов’ю до землі, яка їх годує хлібом і дає безкарно красти із своїх засік і надр”, красти “не лише антикваріат матеріальний, але й правдиву Історію” [7, 83].

Брак справжньої еліти є болісно відчутним в українському суспільстві. Відсоток “скороспілих багатіїв” та “галасливих політичних вискочок” в українському політикумі наближається до 99,9. Переважна більшість з них – “колишні сільські хлопці”, половина з яких так і залишається “простими сільськими хлопцями” з химерним поєднанням “сентиментальної співучасті і селянського прагматизму”, інша – “запаніла”, що виправдовує приказку – “бійся не того пана, що з пана, а бійся того пана, що з Івана” (Марина Гримич). Відповідно, один відсоток (у кращому разі) складають “чесні, відкриті політики, законодавці з чистими руками”. В романі Марини Гримич “Егоїст” розглядається альтернативний варіант формування української владної еліти з так званих спадкових аристократів, які “краще помруть, але не плюнуть на свіжовимитий паркет, не візьмуть хабаря, не стануть політичною повією” [2]. Однак подібний сценарій видається утопічним з кількох причин. По-перше, незатребуваність аристократів у білих рукавичках в сучасному українському суспільстві. По-друге, неспроможність аристократів дібратися на верхівку державної піраміди, оскільки їм заважає хороша генеалогія, що “за своєю натурою не має селянської впертості чи нуворишівської хватки” [2]. Насамкінець, міфічність української еліти, яка зазвичай формувалася зі звичайних, але прудкіших і хитріших сільських хлопців.

Українське політичне життя відзначається вкрай персоніфікованим характером. Відсутність “досвіду розбудованих інституцій”, неспроможність “орієнтуватися у перипетіях політичної боротьби”, неосвіченість – ці та інші чинники призводять до формування політичних партій “не за програмами, а за лідерами”, що у свою чергу створює “особливо сприятливий ґрунт для особистих конфліктів” [4, 61]. Вагомим фактором українського політикуму є так звані “штурмани катакомб” (Марина Гримич порівнює політичні кулуари із підземними катакомбами, карту яких знають лише королі катакомб), яких ще з часів середньовічної Франції звать сірими кардиналами”. Саме “королі катакомб” володіють ситуацією. Решта – політики і службовці – блукають наосліп тими катакомбами. Вони можуть загинути або вибратися “залежно від волі і бажання королів катакомб”. Невтішна картина політичного катакомбного життя виглядає не настільки песимістично, оскільки “всесильність” сірого кардиналу врівноважується примхливістю і мстивістю політичної долі / фортуни, що “сміється над політиками, які уявляють себе богами” [3, 129].

Відмітною ознакою переважної більшості вітчизняних політичних партій є цинізм та популізм, що найяскравіше виявляється перед виборами у гонитві за електоральними баришами. У цьому “політичні еліти” наслідують “традицію”, започатковану у часи “хрущовського культу кукурудзи, яка начебто наблизить радянську людину до комунізму чи, наприклад, лозунгів у гітлерівських таборах смерті, типу: “Робота веде на волю!”, хоча там будь-яка робота могла вести лише до крематорію” [10, 156]. В романі “Варфоломієва ніч” Марина Гримич аналізує склад найбільших (наприклад, правоцентристських) партій країни. Це не “великий бойовий загін на кшталт того, чим була комуністична партія”, “не об’єднання ідейних однодумців”, “не каста”, “не керівна роль”. Престиж партії пов’язаний із кількісними та вартісними показниками членів партії, тобто наявністю у ній цінних екземплярів з ім’ям або з грошима. Перші – “політики з ім’ям”, “ідеологи партії”, “речники партії”. Вони “прекрасно працюють язиком, роблять їй рекламу, створюють позитивний імідж партії”. Важливою ознакою цих політиків є “тонка вразлива душа”, що близько до серця приймає біди і незгоди народу і готова говорити про це годинами. Другі – “фінансисти партії”. Воно “прекрасно заробляють гроші”, “із задоволенням віддають їх партії”, натомість отримуючи рекламу та лобіювання власних інтересів. Їх відрізняє “дещо загрубіла душа”, не здатна прийняти близько до серця біди і злигодні електорату [3, 130].

Прикметною рисою побутування вітчизняних політичних партій є так звані “домові” війни (Ярослав Грицак). Природно, по-українському виглядають битви між колишніми членами (лівими правими – присутньо неважливо) “колись однієї партії, що розкололася”. Ненависть та

прагнення втопити “один одного в лайні” (Марина Гримич) є визначальними факторами такого штибу поєдинків. Призупинити партійні баталії в змозі спільний ворог, а саме: “ми самі”, “наша захланність, брак розсудливості, безсердечність, чванливість і т.д.” [4, 63]. Перемога над таким супротивником виглядає гідною метою і може посприяти перетворенню партій наближеними до європейського рівня.

Вибори – “звичаєве право країн пострадянського простору”. Країна “живе за звичаєм, і тому вибори – це не те, як проголосував виборець, а як підрахувала виборча комісія” [3, 34]. Непрозорість, плутанина в підрахунках та маніпулювання відсотками на виборах різного рівня – це “абсолютно нормальне явище для країн пострадянського простору”, “в нашій ситуації все таке рідне, таке знайоме”, “милий слов’янський безлад”, “симпатична слов’янська неточність” [3, 112]. Власне тому, “молоді, гарні, чарівні, розумні і перспективні” (такі як герой роману “Варфоломієва ніч”) не мають реальних шансів потрапити до вітчизняного політикуму [3, 74].

Марина Гримич у романі “Варфоломієва ніч” класифікує кандидатів у депутати наступним чином:

1) депутат зі стабільним електоратом / “групи вчительок української мови та літератури середнього віку православного віросповідання”; “балотувався по цьому округу втретє”, “нікому не треба було доводити, хто він є”; “встиг добряче набриднути публіці”. У романі це Адам Колосальний – “чорнявий, кучерявий, зі смолянисто-чорними вусами, стріляє очима в зал і запалює слабонервову частину публіки”, “знаменитий борець за права обездолених матерів-одиначок і за введення букви “Г” в українську абетку”.

2) депутат із безликою масою одностудців, партією влади, основний лозунг якої “ми з тобою однієї крові – ти і я”; “немає місця “самоволці”; підкуп, шантаж, переконання, умовляння, фальшування, “ефект “мертвих душ” – неодноразово опрацьовані засоби. У романі це Микола Разін – “сірий і непримітний”, із “совковою зовнішністю і безликою мовою”, що не відзначався “оригінальністю чи бодай елементарною привабливістю”.

3) депутат із комуністичними ідеалами; чесний, порядний, відданий немодним принципам та абсолютно безпорадний у своїй незрадливості. У романі це Федір Смирнов – голова місцевого осередку Комуністичної партії, “любить свою сім’ю і водить свого внук Федю на демонстрації в червоному піонерському галстуку” [3, 45].

Марина Гримич розкриває секрет успіху політиків під час виборчих перегонів. Постійні виступи по радіо, вболівання за зарплату, поява час від часу в телевізорі, пика ловкенька – безпрограшна схема завоювання невибагливої любові народної (“А чого ще треба простому народові?”) [3, 141]. Ефективно спрацьовує “мученицький імідж” кандидата, що обумовлено незмінною любов’ю українців до страждальців. Дієвою

“зброєю” виявляється “мистецтво блефу”. Майстерне володіння цією технікою дозволяє політикам отримати “шалений успіх на виборах”. Перемога у виборах засвідчує, що кандидат у депутати основи блефу засвоїв і навчився застосовувати їх на практиці.

Найприкметніша ознака сучасного українського політика – повна відірваність від народу. Ще на початках своєї кар’єри задля довіри виборців кандидат у народні депутати наважується на “справжній кайф – (...) зустріч з виборцями в живій стихії маленького ізольованого простору, де вам нікуди подітися одне від одного, від запахів одне одного, від звуків одне одного, від присутності одне одного, від розмови свого сусіда, яку він обов’язково хоче вам нав’язати” [3, 35]. Згодом подібні експерименти залишаються в минулому. Натомість набуває чинності риторичне звертання до народних обранців: “Якщо хочете бути з народом, якщо хочете бути його улюбленцями, користуйтеся громадським транспортом! Але що вам до народу? Тож їздіть на своїх “іномарках” [3, 35].

Варто не забувати, що політики – це плоть від плоті народу. Відповідно запитання Георгія Липинського (персонаж роману Марини Гримич “Егоїст”) – “(...) чому так часто в цій країні у боротьбі за місце під сонцем сірятина перемагає талант? Від найнижчих низів до найвищих верхів. Чому українці скоріше голосуватимуть за безбарвну посередність, не даючи ходу яскравому професіоналу?” – залишаються риторичними. Доводиться констатувати невтішне “золоте правило” постколоніальної України – “талант працює, а сірятина керує”. Допоки ця закономірність не буде зруйнована “в цій країні не буде порядку” (Марина Гримич).

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. Дезорієнтація на місцевості / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 128 с.
2. Гримич М. Егоїст : [роман] / Марина Гримич. – Л. : Кальварія, 2003. – 225 с.
3. Гримич М. Варфоломієва ніч : [роман] / Марина Гримич. – Львів : Кальварія, 2002. – 160 с.
4. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї / Ярослав Грицак. – К. : Грані-Т, 2011. – 248 с. – (Серія «De profundis»).
5. Грицак Я. Куди рухається світ / Ярослав Грицак. – К. : Грані-Т, 2015. – 192 с. – (Серія «De profundis»).
6. Забужко О. Репортаж із 2000-го року : зб. статей / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2001. – 96 с.
7. Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії / Марія Матіос. – Львів : Піраміда, 2011. – 368 с.
8. Матіос М. Містер і місіс Ю в країні укрів. Mr.&Ms. U in country UA / Марія Матіос. – Львів : ЛА “ПІРАМІДА”, 2006. – 136 с.
9. Прохасько Т. Одної і тої самої / Тарас Прохасько. – Чернівці : Книги – XXI, Meridia Czernowitz, 2013. – 240 с.
10. Процюк С. Канатоходці / Степан Процюк. – Брустури : Дискурс, 2015. – 232 с.

11. Рябчук М. Постколоніальний синдром. Спостереження / Микола Рябчук. – К. : “К.І.С”, 2011. – 240 с.
12. Рушди С. Шаг за черту [Електронний ресурс] / Салман Рушди // Амфора. – 2010. – Режим доступу : <https://www.e-reading.club/book.php?book=1034553>.
13. Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період : навч. посіб. / Роксана Харчук. – К. : ВЦ “Академія”, 2008. – 248 с.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2017 року